

CVITO FISKOVIĆ

IVAN MEŠTROVIĆ O STAROHRVATSKIM SPOMENICIMA U UPUĆENIM MI PISMIMA

UDK 886.2-6:886.2-94:904

Prethodno priopćenje

Previous report

Primljeno: veljača 1993.

Received: February 1993

Cvito Fisković objavljuje ulomke iz pisama koje mu je iz SAD pisao Ivan Meštrović iz kojih se vidi da se kipar i u svom iseljeništvu 1947.-1955. godine, kao i prije u svome životu, brinuo za ranosrednjovjekovne starohrvatske spomenike koji se sada nalaze u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu i za arheološke sklopove konzervirane na svojim prvotnim položajima.

Na Stagnji pred romaničkom crkvicom Sv. Mikule, sred splitskog Velog varoša upoznao me Ljubo Karaman s Ivanom Meštrovićem 1936. godine. Kipar je, naime, želio vidjeti unutrašnjost te crkvice i dok je Karaman potražio te donio ključ, s Meštrom sam razgledao vanjštinu crkvice i nekih okolnih kuća. "Šteta je da se ovaj ambijent nadogradnjom kuća mijenja i nagrđuje. Trebalo bi ga sačuvati", govorio mi je on, želeći da se crkvice ionako preoblikovana sačuva u toj sredini nekadašnjih prizemnica i jednokatnica težačkoga predgrađa. "Vi biste kao konzervatori trebali vratiti koliko je moguće raniji, prvi izgled crkvice i nekim kućama ..."

"To je nemoguće. Svaki od vlasnika ovih kuća želi na temelje djedove kuće nadograditi novu, udobniju, a ne znamo točno ni u pojedinostima raniji izgled crkvice!" uvjeravah ga onda.

Nakon rata, 1948. godine, kada nadoh nacrt prvotnog izgleda, vještinom i sposobnošću arhitekta Jerka Marasovića u službi Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika obnovismo izvorni oblik predromaničke crkvice, a pročitah na njenim vratima lijepo hrvatsko ime Tihe, žene darovatelja Ivana.¹ Tim se djelomice ispunila i Meštrovićeva želja.

On je čak zatim nakon posjeta te crkvice, po uzoru na njenu staru unutrašnjost, za renesansnu crkvicu kupljenu s Kapogroskim kaštilcem u Splitu, pri njenu preoblikovanju dao izdjelati četiri nova obla stupa da joj podiže svod. Rat ga je kao i nagao odlazak² iz Splita i domovine omeo u toj nakani, koja otkriva Meštrovićevu ljubav prema ranosrednjovjekovnom hrvatskom graditeljstvu.

Među sljedećim susretima s njim spominjem one kada mi je pružio pomoć za priređivanje izložbe kipara Branka Deškovića u Splitu godine 1940.³ i one pri pripremi izložbe "Pola vijeka hrvatske umjetnosti", te predavanja koja održah u siječnju i veljači 1939. u njegovu Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Tada mi je u pozivu preporučio upozorenje zagrebačke javnosti na povijesnu i likovnu vrijednost starohrvatske umjetnosti kao uvod u veliku izložbu njenih spomenika i stećaka, koju je on u Društvu hrvatskih umjetnika kanio ostvariti. "Govorit ću o tome s Gunjačom i sa Vejsilom Čurčićem i sa svima s kojima ste se one večeri sreli u mojoj kući ... Izložit ćemo ne samo kamene spomenike, nego i modele crkvice, te zlatne i kovinske stvari, pa i stećke..."

Ali rat je omeo tu zamisao. Našli smo se i u njegovoj kući na Mejama poneke večeri te sa zlom slutnjom slušali radio vijesti uz hladne kamene karijatide njegova kamina, s užarenim panjem iz rodni mu Otavica. Naše su misli drhtale strahom, tugom i neizvjesnošću pred nasiljem, pred kojim strepismo da će se iskaliti i nad našim narodom kao i u Istri i u Italiji, a o kojemu su Meštroviću pričali njegovi talijanski prijatelji, a meni Bernard Berenson i ostali.

Toga istaknutog povjesnika umjetnosti ovdje spominjem jer je na poziv kolekcionara kneza Pavla Karađorđevića došao u Beograd pregledati njegove umjetnine, a potom posjetio Dubrovnik, Split, Šibenik, Omiš i Knin. U prazničnoj odsutnosti Abramića i Karamana iz Splita, meni je povjeren njegov doček. Pored ostalog istančani Berenson se zadivio sljubljenosti crkvice Sv. Martina i Gospe od Zvonika s Dioklecijanovom palačom, a želio je vidjeti Sv. Petra u Omišu i Kninski muzej.

Obidosmo sve, i u tvrđavi nad ljepotom onog krajolika Berenson je pažljivo saslušao Stipu Gunjaču zadivljen živošću pleternih reljefa, radostan da se u nas ne prihvaća postavka Strzygovskoga o njihovu porijeklu. Kada ga posjetih zatim u njegovoj villi I. Tatti u Fiesolama zadivljenog skladom njegova perivoja, slika-ma i knjižnicom, najviše mi se urezahu u pamćenje njegovi dojmovi koje je odnio iz Dalmacije i ustrašenost pred ratom koji bi rušio i likovnu baštinu pobijedenih. Spominjao je skrhanje kamene ulomke naših starohrvatskih ruševina koje je vidio u Kninu, bojeći se da nam povijesno-kulturna baština ne doživi ponovni lom. Odnijeh njegove pozdrave i preporuke u tom smislu Abramiću, Karamanu, Meštroviću i Gunjači.

S Meštrom sam se inače u Splitu tek povremeno sastajao sve dok nisu nakon puča u Beogradu, Nijemci i Talijani objavili Jugoslaviji rat u travnju 1941., a talijanski zrakoplovi bombardirali Split.

Nakon NDH uprave na Obali, onako kratke i labave, talijanska okupatorska vlast i vojska zagospodariše u Splitu. Nastala je opća pomutnja, potajni bijes da je Dalmacija prodana, nesnalaženje rodoljuba, bespomoćnost, strah i potištenost, ali među mlađima nemir i znakovi pobune. Kada sam otišao jedno popodne k Meštroviću, pred brončanim vrtanicama vrta dočekao me pazikuća: "Otputovao je hitno i nerado s profesorom Jozom Kljakovićem u Zagreb!"

Ljubo Karaman ravnatelj Konzervatorskog zavoda za zaštitu spomenika i najugledniji član "Bihaća", hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti, vlasnika zbirke s ulomkom kneza Trpimira, sarkofaga kraljice Jelene i ciborija Sv.

Marte iz Bijaća, te Mihovil Abramić, ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu u kojemu su se ti i drugi dragocjeni spomenici čuvali, bijahu obojica odlaskom Meštrovića kao obezglavljeni. On bi im, nadali su se oni, sada bio napotrebniji svojim ranim ugledom u Italiji, vezom s Papiniem, a potaknut iznad svega ljubavlju prema domovinskoj starini. Sada ostaše osamljeni. Abramić je talijanskim fašistima mogao izgledati nepouzdan kao Istranin, a Karaman je poznati i glavni povjesnik o hrvatskim pravima i stvaralaštvu Dalmacije u prošlosti i sadašnjosti. Svi ostali koji bi ih sada ojačali Grga Novak, Barada, sveučilišni profesori i javni radnici, sada su u Zagrebu i dalje, a one jadne starohrvatske ulomke lako će tuđin prenijeti u Italiju, uništiti kao osvetu nad onima koji oštećivahu u Trogiru mletačke lavove! U bojazni i sumnjičavosti izniklim iz ljubavi prema spomenicima i u strahu od poznatih nasilnika, pomišljalo se na najgore, pa se i njih dvojica osjetiše bespomoćnima. Pokušase spašavanje ovih spomenika s vlastima NDH, ali u onoj zbrci naglih i nepouzdatih događaja nisu sve uspjeli srediti. Konačno, vjerujući da će se središte Hrvatske ipak sačuvati od ratnog pustošenja, i da je ono jedino pouzdano u ovom kobnom trenutku, znajući pak da je Meštrović posjetio Kninski muzej, preporučio Gunjači njegovu zaštitu i ponudio mu svoju novčanu pomoć koju Gunjača odbije rekavši da mu je već sam sagradio i učvrstio sklonište i u njemu sklonio spomenike, Abramić i Karaman ojačaše namjeru i uputiše me kao muzejskog kustosa u Zagreb, da se s Meštrovićem, a preko njege i s odgovornijima u Ministarstvu prosvjete, dogovorim bi li spomenute i druge značajne starohrvatske spomenike uputio u Zagreb.

Kad sam stigao u Zagreb, Meštrovića sam našao u kući, ožalošćena u bljezdom svjetlu pod svodovima, kraj prozora okrenuta dvorištu njegove kuće u Mletačkoj ulici. Pitao me hoće li naglo pripojenje Dalmacije Italiji kao izdaja i nasilje izazvati nemire koji će se preliti krvlju. Bio je uzrujan i spominjao borbu za Jadran već od Londonskog ugovora iz Prvog svjetskog rata i konačno mu rekoh cilj mog dolaska. Pažljivo me saslušao iako nekim unutarnjim žaljenjem: "Jedino što mogu govoriti s Ministrom prosvjete Budakom, iako sam se s njim sukobio zbog Dalmacije". Ostavio me i kada se vratio rekao mi je da je telefonom ipak ugovorio da me ministar primi: "Sad svak smatra da se može popraviti pogreška s Dalmacijom. Za nju se borim još iz 1914. s Trumbićem i Supilom." I teško se rastasmo.

Čekao sam u predsoblju Ministarstva prosvjete i gledao kako blješti Medovićevo more u "Dolasku Hrvata", kad odjednom iz jedne skupine mladića nečiji glas glasno reče:

Lipo naše more adriansko,
Jučer naše, sada si talijansko.

Netko zaplješće, ali ga drugi brzo ušutka i svi se naglo smirismo. Otvoriše se vrata s pozivom mog imena. Ministar, kojega poznavah iz zagrebačkih dana kao književnika, uvažio je moje obrazloženje i još više Meštrovićevu preporuku i to toliko da je smatrao da on ne može o tome sam donijeti odluku već zbog važnosti pitanja Vlada, i ugovori mi prijem u Banskim dvorima. Ali dok čekah tu odluku, primih hitnu Abramićevu i Karamanovu poruku da je svaki prijenos sarkofaga kraljice Jelene i ostalih starohrvatskih ulomaka kroz metež i nemire

na putu iz Splita u Zagreb u ovom trenutku opasan i pogibeljan. To zatim vid-jeh i sam pri zamršenu povratku probijajući se do Splita.

Prikrivena sva tri spomenika, sarkofag kraljice Jelene, bihački ciborij, Trpi-mirov natpis i ostali ulomci "Bijačeve" zbirke su sačuvani, a one Kninskog muzeja skrio je i spasio vješto i na vrijeme ravnatelj Stipe Gunjača, kako je već rečeno, dosjetljivo ali s naporom. Meštrović se stalno o njima brinuo iako bijaše daleko. To je već spominjano, pa ću nadodati samo ono što je meni pisao u pismima koja mi je iz Amerike upućivao. Ta pisma su dulja, a ima ih tridesetak. U njima najviše govori o njegovim djelima i njihovom smještaju u Hrvatskoj; o Boškovićevu spomeniku u Dubrovniku, o Botićevu u Splitu, o česmi u Drnišu, o Hektorovićevu u Starom Gradu, o mauzoleju u Otavicama, o kipu Hrvatske povijesti izrađenom za Muzej starohrvatskih spomenika, o Grguru Ninskom u Splitu o kojem smo izmijenili suprotna stanovišta, kada se suprotstavih kao konzervator njegovu traženju da ga se postavi ponovno na Peristil sred splitske Dioklecijanove palače, pa je on prepirku napustio,⁴ o slici Sv. Jere za crkvicu na Marjanu, i crkvi koju je podigao na Mejama u Splitu, zatim o njegovoj rodbini, obitelji i kući-galeriji u Splitu i Zagrebu, darovnici kojom je hrvatskom narodu darovao svoju imovinu u Splitu, o neostvorenoj izložbi južnoslavenskih naroda u Americi, o njegovom spomeniku Bratianu u Bukureštu itd. Ta pisma nastale iz naših izravnih odnosa. Bio sam naime kao ravnatelj Konzervatorskog zavoda i kao njegov znanac, na prijedlog prijašnjeg upravnika njegove imovine i kuće u Splitu, prijatelja mu, književnika i suradnika Milana Ćurčina, preuzeo tu dužnost nakon što je on morao naglo napustiti Split. On me tim povodom hitno brzo-javom kratko a i ovom dopisnicom pozvao:

Drug

Dr. Cvito Fisković

konzervator spomenika

Orebići

otok Pelješac

Split, četvrtak prije podne 11. IX. 1947.

Dragi doktore, šaljem Vam depešu da dodjete još ove sedmice, da preuzmete kuću i galeriju, budući da mi napuštamo Split. Bio sam danas kod Tajnika G.O.-a koji me je hitno pozvao na veoma neugodan razgovor. Apsolutno je potrebno da dodjete, inače Vas ne bih uznemirivao na Vašem dopustu.

Pozdrav gdji Lindi a poljubite Igora za nas

Vaš

M. Ćurčin

Već sam od sredine travnja 1947. na molbu M. Ćurčina, a odobrenjem Meštrovićevim uselio u zapadno krilo Meštrovićeve kuće. Zamoliše me za to jer su znali da će se Ćurčin, prestankom NDH vlasti vratiti u svoj stan u Zagreb, pa da kuća ne ostane prazna prihvatih tu ponudu. S toga mi je Ćurčin i slobod-

nije uputio poziv, kada je morao napustiti Split, a ja se obavezah da ću čuvati umjetnine u njoj.

Primio sam zatim slijedeće Meštrovićevo pismo, kojega je pored Ćurčina i dr. Ivo Tartaglia, njegov prijatelj, obavijestio da sam preuzeo nadzor nad njegovom kućom, na čemu mi zahvaljuje. U to doba dr. Stipe Gunjača je ostao bez stana, pa budući da je istočno krilo Meštrovićeve kuće u kojem stanovaše Ćurčin, ostalo prazno, on se tu uselio čuvajući tim neposrednije i spomenike Kninskog muzeja prenesene u kuću.

Ovaj uvod sam napisao prije objavljivanja pisama u kojima se spominju, kako rekoh, starohrvatski spomenici, koji su onda bili smješteni na kliškoj tvrđavi u nadi da će im se tu sagraditi muzej.

Nakon ovog uvoda sadržaj pisama će vjerojatno biti jasniji.

Premda ne smatram djelomičnu objavu pravilnom, činim to radi njihove namjene posebno ovom časopisu.

Meštrović ih je većinu napisao rukom, a tek poneko strojem. Svako je naslovio i završio, kao što navedoh, samo u prvom i zadnjem ovdje navedenom, uz uobičajeno mi naslovljavanje i pozdrav, ali ni taj početak ni kraj ne ispisujem sa ostalih premda se u svima odražuje srdačnost kojom ih započinje i svršava. A u duljini pisma pisana rukom izbija snaga tog inače prezauzeta umjetnika i njegovu uživljavanje u sadržajnost pisane riječi. Svako je pismo potpisao punim prezimenom ili kraticom "Meštar", kojom ga od milja i štovanja zvasmo, s nadnevkom na papiru nepromočivom, crnilom, većinom tiskanim naslovom i adresom:

Ivan Meštrović 201 Marshall Street Syracuse 10, New York Telephone 5-1179. Od godine 1952. zapisana je nova adresa u: 1817 Livingston Avenue.

Syracuse, 12. XI. 1947.

Dragi moj Fiskoviću,

Pred koji dan primio sam vaše pismo, a danas fotografije. Hvala Vam na jednom i drugom. Omot sa fotografijama je stigao vas u komadima pa ne znam da i je li se koja izgubila - stiglo ih je 6. Kad bi li stigle na vrijeme moglo se je po koju upotrebiti, no ovako pošto je knjiga u štampi, neće moći ovaj put tu ući. Možda ako se ponovi izdanje, da će ih moći kasnije pridodati. Ništa manje sam Vam harran na Vašim knjižicama koje su sve obradovale, jer vidim da radite. Samo naprijed!

I Tartaglia i Ćurčin su me obavijestili da ste preuzeli nadzor nad mojom kućom i stvarima, dakle taman onako, kako sam i želio, jer sam pun povjerenja u Vas. Hvala Vam na pripravnosti da mi učinite koju uslugu, kao i sada, ako mi što ustreba čim ću se poslužiti ako ustreba. Znadem da ste dobro i sa dr. Tartaljom, pa će te se moći i sa njime porazgovarati ako što bude u vezi sa kućom i stvarima.

Da, dr. Gunjaču znadem i nemam ništa protiv toga da je i on tamo, naravno uz Vašu odgovornost prema meni, iako sam uvjeren da će i on svesrdno paziti. Kako su starohrvatski spomenici dospjeli na Klis i gdje su smješteni? Jesu li tu možda i oni iz Knina? Nikada nisam saznao da li je cijela Kninska zbirka spašena

ili je što propalo? Biti ću Vam haran ako me Vi ili Gunjača obavijestite. Ona naša sirotinja, ti starohrvatski spomenici, povlače se kao stara isušena i slomljena kost, nikada da nađu pravo i sigurno sklonište! Koji je razlog da nisu vraćeni u Knin i zašto su gore na Klisu?

Moja žena, brat i sin vam izručuju pozdrave, a ja Vas molim da mi pozdravite vašu gospodu, i da primite sami moje tople pozdrave

Ivan Meštrović

P.s.

Pozdravite mi G. Gunjaču i našega Krstulovića!

Piše mi da su ga obavijestili župnik zagrebačke crkve Sv. Marka, tajnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti B. Gušić te prijatelj mu Ćurčin, da se u nove trijemove dvorišta njegove crkve na Mejama⁵ kani smjestiti kamene kninske spomenike. Medutim ti su bili tamo samo sklonjeni privremeno u jesen 1948. da se omogući njihov popravak i pojedinačno spajanje i upotpunjenje nekih dijelova. Kada je godine 1949. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti preuzela kninski muzej, rad je na tome bio ubrzan, ali se nije pomišljalo da se ulomke muzeja tamo može trajno izložiti.

Syracuse, 29. I. 1949.

"...Pisali su mi Ritig, Gušić i Ćurčin o nekom projektu za smještanje hrv. starina na Crikvinama i najavili da ću dobiti osnove koje mi međutim još nisu stigle. Znadete li Vi i dr. Gunjača što o tome? ..."

Nakon primitka moje studije "Dokumenti o radu naših graditelja i kipara 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku" kojom počeh dokazivati da su dubrovački spomenici ponajviše djelo hrvatskih majstora, javlja mi svoju radost da su kninski starohrvatski ulomci smješteni na tvrđavi na Klisu, kamo bijahu preneseni u nadi da će se tamo za njih sagraditi muzej, pa je zahvalan Gunjači što ih je u ratu skrio i spasio, ali bi ipak volio da su ostali u svom prvotnom mjestu na Kninskoj tvrđavi jer je izgubio iz vida opasnost kojoj bijahu izloženi a koje je Stipe Gunjača, kako se još i sada vidi, predvidio.

Pomisao o Klisu je napuštena pa se pomišljalo da se tim spomenicima sazi- da muzej u Splitu na Mejama blizu Meštrovićeve novosagrađene crkve. Žali da su i njegova djela ostala u Beogradu i Zagrebu a ne u nekom manjem mjestu.

Syracuse, 27. I. 1948.

"Velika Vam hvala na knjižici o Dubrovniku. Uvelike me raduje da ste aktivan na svome poslu i da imate mogućnosti da šampate to i to prilično dobro. Hoćete li imati mogućnosti kad još budete i ostale spomenike po Dalmaciji opisivali da sve to skupno u jednoj knjizi šampate? To bi bilo jako dobro. Kamo sreće da se može i na koji strani jezik prevesti. Biti ću Vam haran ako mi opet pošaljete kad nešto objelodanite. Raduje me da će se stvari iz Kninskog muzeja decentno na Klisu smjestiti i čuvati, mada im je pravo mjesto u Kninu. Dr. Gunjači sam upravo ha-

ran što je stvari pratio i sačuvao. Milo mi je da je tu sa Vama. Radi li on što naučno dalje oko tih stvari? Kamo sreće da je i ono mojih stvari iz Beograda i Zagreba bilo smješteno negdje u manjem mjestu. Bilo bi iz više razloga bolje. To vrijedi i za sve važnije spomenike."

Meštrovićev sinovac Tomo je tražio i bio privremeno namješten u Muzej hrvatskih spomenika. Umjetnik se uvijek brinuo za svoju rodbinu iz Otavica, pa i za djecu svoje braće i radovalo ga da bi se neki od njih bavio narodnom starijom svoga zavičaja.

Syracuse, 7. III. 1950.

"...Drago mi je da je moj sinovac dodijeljen Gunjači kod hrv. starina. Da li imade smisla da li bi mogao što učiniti na tom polju? ..."

U sljedećem pismu pita je li njegov kip "Povijest Hrvata" donesen u Split, da se smjesti na pristup u Muzej srednjovjekovnih hrvatskih spomenika. Uvijek je naime želio biti i svojim djelima prisutan uz njih, pa je uz ruševine bazilike na Crkvinu u Bikupiji kod Knina, značajnima za hrvatsku povijest, podigao i kiparski ukrasio 1938. godine spomen crkvi, koja je u ratu oštećena. Međutim kip "Povijest Hrvata" je još i sada u Beogradu!

Traži podatke o izložbi umjetnosti naroda bivše Jugoslavije u Parizu želeći pomoći njegovu ostvarenju. Pita za renesansnu crkvicu koja je na bivšem Kapogrosovom imanju u Splitu koje je otkupio za gradnju svoje crkve, za splitski spomenik Grguru Ninskom, koji su talijanski okupatori skinuli s Peristila i rastavili. Raduje se mojoj knjizi o popravcima i zaštiti na Dioklecijanovoj palači, koja je u tisku u Jugoslavenskoj akademiji.

Syracuse, 26. IV. 1950.

"...Kad smo već pri ovim stranicama, volio bih znati još i ovo: 1) je li kapelica na Crikvinama dovedena u stanje da u njoj nema vlage, 2) je li, ili će biti, donesena mramorna figura "Povijest Hrvata" u Split, da je se smjesti na pristup hrvatskih starina, za koju je svrhu bila radjena, i 3) gdje se nalaze komadi od "Grgura Ninskog", kani li ga se opet postaviti i gdje."

Čujem da se sprema, ili je već otvorena izložba naših starina u Parisu. Ne znam u kojem je opsegu niti tko je rukovodi. Evo zašto to pitam: Pred koji dan sam bio obavješten od direktora Metropolitan muzeja u New Yorku, da je kod njega bio jugoslavenski konzul i pitao bi li ga interesiralo da se ta izložba prenese u New York i izloži u njihovom muzeju. On kao da je dao negativan ili dvozivan odgovor ne znajući opseg ni vrijednost stvari.

Pitao i mene, usput, za informacije o čemu se radi, i jesu li stvari na visini. Ja mu, ma koliko da sam u principu zagovarao, nisam znao ništa pouzdano reći. Zato Vas molim, ako ste u vezi s tom priredbom da mi pošaljete katalog i fotografije i opis najznačajnijih stvari, kako bih im podupro stvar kad se opet vidim sa direktorom. Bilo bi dobro kad bi to bilo do 20. maja kada on dolazi ovamo u Syracusu na otvorenje izložbe mojih kompletiranih reliefa namjenjenih za Crikvine. Ma kakav

moj stav bio prema izvjesnim stvarima i potezima režima, u velike mi je, naravno, na srcu interes naše zemlje i naroda kao i njegova ugleda.

Kako rekoh, ne znam opseg izložbe, kao ni to imade li među izlošcima i originala, ili samo odlijevi i kopije? Imade li koji original fresko, jesu li Buvinova vrata tu, onaj relief iz Zadra⁶, te onaj iz splitske krstionice?⁷

Moram upozoriti da su oni ovdje razmaženi sa prvorazrednim europskim ... kulturnim spomenicima, koje im donose da ih vide, a rečeni muzej je američki Louvre na koji su oni ponosni. Imali su izložbu zbirke starih slika iz berlinskog muzeja, izložbu zbirke najznamenitijih francuskih goblena, a baš sada izložbu slika iz bečkog Hoffmusea. Sve ove izložbe su veće manjeg značaja nego bi mogla biti naša, a da i ne govorim o kulturnom prestižu spomenutih zemalja. Osim toga me je strah da bi jedna priredba ovdje koštala mnogo, transport-siguracija, a naša je zemlja siromašna. Ovoliko za vašu informaciju, ako ste u vezi sa spomenutim pitanjem ili za one koji su uzeli za zadaću.

Veseli me uvelike nastojanje da se starim spomenicima posvećuje pažnja. Uvelike ću se radovati kad budem primio Vašu knjigu za koju velite da je u štampi u Akademijinom izdanju.⁸

Milo mi je što je mali Tomo uposlen makar i u kancelariji. Ja želim i nadam se da se skoro vidimo, pa bilo to i na kratko vrijeme."

Primivši katalog izložbe u Parizu pisao mi je.

New York, 26. IV. 1950.

"Pred dva-tri dana sam primio katalog izložbe srednjovjekovne naše umjetnosti u Parisu, dobivši malo uvida u opseg i sadržaj, navratio sam danas kod Direktora Metropolitan Muzeja i imao poduži razgovor sa njime o pitanju izlaganja ovdje. On je mladi i vrlo izobražen čovjek i shvatio je zanimljivost naših spomenika. Nadasve je bio impresioniran starohrvatskim skulpturama, a poglavito bogumilskim stećcima. Obećao mi je da će pitanje izložbe iznijeti pred muzejski odbor pa mi javiti što su odlučili. U odboru neće biti mnogo ljudi koji ove stvari razumiju, ali će nastojati da im objasni zanimljivost. Držim da nije u pitanju vrijednost i zanimljivost predmeta, koja je nesumnjiva nego drugih okolnosti... Da im se je pristupilo neslužbeno išlo bi lakše. Izbor stvari je, po mom mišljenju dobar, te pošto ste i vi sudjelovali ja vam čestitam. Svijet će najviše fascinirati bogumilski stećci, koji su novost za zv. zapadni svijet. Čini mi se da se radi o otiscima koje je prije rata napravilo "hrvatsko društvo umjetnosti" za izložbu religiozne umjetnosti, koju smo bili spremali. Svejedno je tko je napravio... Glavno je da su tu i da se sa njima upozna naš i strani svijet. Šteta što nema otiska reliefa Krista sa facade crkve u Rabu koji vam je sigurno poznat.⁹ Ako se izgrade prostorije za starohrvatske spomenike u Splitu, trebalo bi im nadodati i otiske stećaka koji su u mnogo čemu nastavak prvih i vrlo značajan dokumenat hrvatske narodne duše, koja, uz sve utiske koje prima, ostaje uvijek svoja, čedna krepka i nepopustljiva te se i uz sve nedaće izživljavala sama u sebi. Freski iz Srbije i Makedonije su zanimljivi osobito oni iz Sopoćana..."

Nastavlja pisati o izložbi izrazujući svoje mišljenje.

"Hvala vam na pismu od 18. V. i iscrpnom sadržaju, kako općim tako i privatnim. I meni se čini da su se neka vaša pisma upućena meni izgubila, a možda i moja vama. To sam sudim po vašoj karti koju ste mi pisali u vezi s mojom drvenom skulpturom u prvom katu. Ja sam vam na tu kartu odgovorio, ali vi kanda ste otputovali prije nego je moje pismo stiglo. Naći ćete je kada se budete povratili, a ja vam neću da ponavljam u pogledu figure u istom pismu kako sam doznao za izložbu srednjovjekovne umjetnosti u Parisu i upozorio vas na neke stvari.

Pred nekoliko dana sam dobio katalog i neke časopise koji o njoj govore. Poslao mi ih je dr. Marić¹⁰ kojemu izrazite moju harnost. Kad sam pomenuto primio, pomislio sam da je to u vezi sa mojim pismom vama. Medjutim vidim da nije, nego da ste vi spontano učinili. Hvala. Vi ste ispravno shvatili da mene sve interesira što je u vezi s našim narodom i zemljom, a osobito sa njegovom kulturom.

Da vam ukratko iznesem. Kada sam doznao za izložbu i što mi je dalo bilo povoda da vam pišem. Pred cirka mjesec dana sam se vidio u New Yorku sa direktorom Metropolitan muzeja, koji mi je rekao da je kod njega bio jugoslavenski konzul da njegov muzej primi izložbu naše srednjovjekovne stvari. Pitao me što ja o toj ideji mislim i da li su stvari vrijedne. Ja sam mu odgovorio, da mi imademo interesantnih stvari, ali da ne znam što je u Parisu izloženo nego da ću se interesirati da dobijem katalog, pa ću mu onda reći svoje mišljenje. Imao sam jasan dojam da on i njegov odbor zauzimaju negativan stav.

Eto, to je bio povod mom prvom pismu vama u toj stvari. Medjutim kada sam primio tu skoro katalog i vidio o čemu se radi, navratio sam se u muzej ponio katalog i revije sobom i imao duži razgovor sa direktorom i njegovim pomoćnikom. Direktor je mladji i inteligentan čovjek i brzo je uvidio interesantnost stvari. Najdublji su mu dojam napravili stari hrv. spomenici i, osobito, Bogumilski stećci. Freski iz Srbije i Makedonije su jako zanimljivi, ali su im stare bizanstske stvari dosta poznate, te dajući im počast, koja ih bez sumnje ide, stalno se navraćao Bosanskim stećcima kao najinteresantnijoj atrakciji.

Ostali smo na tomu, da će on iznijeti slike predmeta i cijelo pitanje pred muzejski odbor, te onda dati definitivni odgovor. Ovoga puta sam imao dojam da je on za to i da je vidio da su stvari zanimljive, ali tu on nije sam koji odlučuje, kao ni nesumnjiva vrijednost stvari, nego dolaze u obzir druge okolnosti koje ne treba spominjati.

Kada sam vidio da ste i vi suradjivali oko izložbe javio sam vam ovo što sam naprijed iznio.

Vi to pismo naravno niste primili, jer ćete biti otputovali za Paris.

Iznosim vam ovo, ne ulazeći dalje u stvar da zamislite i poradite dalje kako bi se zamisao ostvarila, jer držim da bi bilo od velikog značaja po naš narodni prestiž u ovoj zemlji.

Moj je dojam, da bi pitanje prošlo bez teškoća kada bi se bile obratile Akademije, a ne zvanični predstavnici. Sad gdje je tu je.

Ukoliko bi došlo do konkretnijih razgovora, nastojte da najavite što manje pratilaca i ti da budu od nauke, jer se oni boje Trojanskih konja.

Dopustite da vam, kao suradniku izložbe, čestitam na izboru predmeta, koji više manje daju pravu sliku našeg kulturnog zbivanja u ranoj prošlosti. U ovom što je pisano imade poznatih nam predratnih akcenata propagande pomiješanih sa najnovijom. Dobro je da je i tako.

Ovo pismo ograničujem na ovo pitanje, a drugom zgodom ću vam pisati o mojim osobnim stvarima...."

U sljedećem pismu se raduje da je primio časopise i glasila Arheološkog muzeja i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika i predlaže i dalje obradu i objavu naše spomeničke baštine, iz čega se vidi da njen slijed i razvitak smatra jednom cjelinom. Raduje ga rad i moje objavljivanje radova zaštite Dioklecijanove palače u Splitu, ali ipak piše Milanu Curčinu 24. rujna 1951.:

"Drago mi je da se vidjate s gospodinom Cvitom Fiskovićem. Meni se nije odavna javio, mada sam mu bio pisao u vezi s namjeravanom izložbom (koja će se izgleda ostvariti) naše srednjovjekovne umjetnosti u ovoj zemlji.

Drago mi je da priprema album Dioklecijanove palače, u izdanju Akademije, ali bih se više radovao da se je demokratizirana Akademija odlučila da izda starohrvatske i bogumilske stečke. Carevi su poznati, a raja manje. Možda će se i to riješiti, a poslije na Lauranu i druge naše, koji su prešli u Italiju ispred Sulejmanove ideologije ..."

Syracuse, 17. siječnja 1951.

"... Drago mi je čuti da se marljivo radi oko oslobađanja Dioklecijanove palače, oštećenih spomenika i nadasve oko rasvjetljavanja naših narodnih starina.

Milo mi je da se obnovio Vjesnik Arheološkog muzeja i Starohrvatska prosvjeta. Ne bi li Akademija mogla izdati sa ilustracijama dvije do tri knjižice o našoj likovnoj povijesti, recimo najstarije hrvatske spomenike iz X. i XI. vijeka sa bogumilskim stećcima, koji su u mnogočemu kontinuitet prvih. Zatim dalmatinske crkve XVI. i XVII. vijeka i kao treću eventualno savremenu umjetnost do danas. Znam da bi to bilo skopčano sa trudom i troškom, koji bi se moralno isplatio i slutim da bi mjerodavni shvatili i pomogli takvo nastojanje..."

U sljedećem pismu piše mi da je pouzdano obaviješten o ratnom oštećenju njegove spomen-crkve u selu Biskupiji¹² što ju je, kako je već rečeno, sagradio i isklesao u njoj svoje reljefe skupa s Jozom Kljakovićem a taj ih je upotpunio freskama koje prikazuju prizore iz stare hrvatske prošlosti. On je nastojao obnoviti i popraviti oštećene dijelove te crkve koju je povezao sa starohrvatskim ruševinama.

Syracuse, 28. siječnja 1952.

"... Hvala Vam na izvještaju o Biskupiji, što sam želio da imam od nekog autentično, a vidim da se potpuno podudara s obavještenjima koja sam dobio ranije još u Švicarskoj. Kad se pristupi renoviranju crkvice Vi ćete biti ljubazni pa me obavijestiti da bih mogao sa svoje strane bit od neke pomoći pri tome poslu. U

ostalom sadreni model Naše Gospe, kao i onaj Krista nad vratima mislim da je sačuvan u Splitu pa bi jedno i drugo mogao Krstulović¹³ isklesati, a razumije se da mu zato treba dati nagradu. Ako se ne bi našlo mramora za Gospu može je se isklesati i u segetskom kamenu. Što se tiče Krista, ja bih volio da bude u onom zagorskom ljutcu, jer segetski ne bi vani dugo izdržao klimu. Ja sam onoga prvoga bio isklesao iz jednog stećka koga sam uzeo sa groblja iz Biskupije. Možda će se naći još koji tih dimenzija, a koji nema arheološke vrijednosti.

Što se tiče Kljakovićeve freska, ja ću ga obavjestiti i zatražiti da učini karton i da Vam ga pošalje, kako bi prema njemu mogao netko obnoviti fresku. Medjutim on na pamet neće znati dimenzija ni točnu formu bivšeg freska, pa bi bilo dobro da meni pošaljete jedan snimak s točnim dimenzijama, a ja ću ga onda poslati Kljakoviću.

Psihološki bi ovo bilo jako dobro da se ovo učini i u skladu je nastojanjima vlasti ... Starohrvatsku prosvjetu od Dr. Gunjače još nisam primio, ali će valjda stići. Od Babića sam primio Radovana i Srebro i zlato Zadra. Jedno i drugo je lijepo. Vi ste jako lijepo intonirali prikaz o Radovanu....¹⁴

Opisuje mi da se starohrvatski spomenici i Dr Gunjača zadrže u njegovoj kući dok se ne sagradi muzej i stan za njih.

(Syracuse) 10. rujna 1952.

" Primio sam Vaše iscrpno pismo...

... Što se dr. Gunjače tiče i pohrane i čuvanja hrvatskih starina kao i njegove prisutnosti s njima i naučnog rada oko njih držim da je najbolje tako kako je. Uostalom da ne bih oduživao pismo, neka Vam g. Gunjača pokaže što je on meni pisao i što sam ja njemu odgovorio..."

Doznajući i uvjerivši se da je starohrvatska baština zaštićena i da se radi na gradnji njenog muzeja, ovo je zadnje pismo koje se odnosi na njene spomenike koje mi je Meštrović uputio. Stoga ga kao i prvo objavljujem u cjelini.

UNIVERSITY OF NOTRE DAME
Notre Dame, Indiana
ART DEPARTMENT

6. decembar 1955.

Vrlo poštovani gospodine Fiskoviću

Hvala vam na vašem ljubaznom pismu od 18. studenog o.g. Ono vaše pismo o kome pišete da ste mi pisali povodom prelaza Galerije pod kompetenciju Gradske općine, te o blagoslovu Kapelice na Crikvinama, nisam primio. Medjutim u vezi sa Galerijom mi je pisao profesor Smrkinić, sa kojim sam sada u vezi, a za Crkvicu mi je javio biskup Franić a i drugi da ju je blagoslovio i da je data dozvola za održavanje obreda. To mi je milo da se je i to pitanje povoljno rješilo, kao što sam uostalom i predviđao.

Znam, da ste činili sve što ste mogli da osposobite Galeriju da služi svojoj svrsi, a to su pisali mnogi naši a i strani posjetioci Galerije. Ja sam haran Konzervatorskom Zavodu, a u prvom redu vama na svojskoj brizi i trudu koji ste uložili oko uredjenja i održavanja Galerije. Slažem se sa vama da je dobro što je Galerija došla pod Upravu Grada Splita, koji će, uvjeren sam, uložiti svu pažnju i simpatiju za tu skromnu ustanovu. Gospodin Smrkinić mi je pisao u vezi sa time jedno vrlo ljubazno i toplo pismo i uvjeren sam da će i on sve uraditi što bude u njegovoj mogućnosti, pri čemu ću mu ja biti pri ruci, koliko budem u stanju i koliko mu treba.

Što se tiče namještaja koji pripada mojoj ženi, ja bi molio da i nadalje ostane spremljen u zgradi i na čuvanju prof. Smrkinića.

Začudilo me razabrati iz vašeg pisma da dr Gunjača još nije našao stan i da je i dalje na stanu u galeriji. Možda je to u vezi sa time da se predmeti hrvatskih starina još nalaze u zgradi. Tugaljivo je to pitanje da ti naši skromni, ali nama važni spomenici ne mogu naći skloništa u prikladnim prostorijama, nego se potucaju ko kakovo siroče bez roditelja.

Još jednom Vam hvala na vašem trudu i primite sa vašom suprugom moje i moje žene srdačne pozdrave za ugodne praznike i sretnu Novu Godinu.

Sa štovanjem

Ivan Meštrović.

Konačno je nakon svih predradnji i gradnje, 5. prosinca 1976. postavljen i otvoren Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Meštrović je pak već 31. siječnja 1952. darovao hrvatskom narodu preko vlade NR Hrvatske svoju kuću i crkvu sa sklopom i galerijom, otvorenom 9. rujna te godine. Sve su povezano u zajedničku državnu ustanovu u Splitu kojoj je postavljena posebna uprava.

Potpisavši i uredivši galeriju i Meštrovićevu crkvu s njegovim drvenim reljefima skupa s kustosom Davorom Domančićem prestadoh izravno ih nadzirati, ali smo u ime Regionalnog zavoda zaštite spomenika, u dogovoru s novim upravnikom¹⁵, štitili Meštrovićevu darovnicu u Splitu i ostala njegova djela u Dalmaciji.

Dopisivanje među nama se nastavilo pak nam i susreti 1959. godine pri njegovom kratkom posjetu domovini i Splitu bijahu srdačni. S Gunjačem je posebno pregledavao i raspravljao o starohrvatskim spomenicima, sretan da su se sačuvali. U jednom pismu-bilješci Stipe Gunjača mi je pisao u Orebiće:

“Viruj mi da mi je neobično drago da je Meštar zadovoljan sa stanjem starohrvatskih starina koje on iznad svega voli jer zna kakav značaj imaju za nas”.

- ¹ C. Fisković, Istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi Sv. Nikole u Splitu. Historijski zbornik, II. knjiga, str. 211-221, Zagreb 1949.
- ² Ne može se reći "Meštrovićev bijeg iz Splita" 1941. g. jer ga je tada pozvao ministar NDH Mile Budak, a on u Splitu bijaše ugrožen od talijanske vlasti. D. Kečkemet, Kapogroso i Meštrovićev kaštelet u Splitu, Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji, Split, 26 (1986-87), str. 440.
- ³ C. Fisković, Izložba Branimira Deškovića u Splitu, Katalog 1940.
- ⁴ Vidi o tome opširnije C. Fisković, Početak radova zaštite i obnove Dioklecijanove palače u Splitu nakon Drugog svjetskog rata, Kulturna baština, Split 19 (1989), str. 158-160.
- ⁵ Meštrović je tu svoju crkvu u kojoj su reljefi Kristova života i raspelo, kao i čitav sklop, koji je podigao poput klaustara, prozvao Crikvine i pisao mi u pismu 10. rujna 1952. iz Syracuse: " .. *Ja sam onaj položaj nazvao zato jer što je po pričanju bila neka crkva u prostoru gdje su sadašnji stari borici, lijevo od ulaza, te napokon i zato što sam i sam iz starog kamenja napravio drugu crkvicu držeći se koliko se moglo starog oblikovanja. Pored ovoga mislio sam da taj nekadašnji svoj posjed koji me je dosta koštao okrstim imenom kako se je meni svidjelo i činilo prikladnim, a ne nikakvim kaštelima kako to nazivaju neki Splićani u njihovom žargonu iako tamo nikada nije bilo nikakva kašteleta ..*" Očito je Meštrović bio pogrešno obaviješten o postojanju na onom mjestu neke crkve bar do današnjih saznanja. Svi se pak sjećamo Kapogrosova kašteleta, o kojemu D.Kečkemet opširno i dokumentarno piše u Prilozima za povijest umjetnosti u Dalmaciji, Split, 26 (1986-1987) na str. 433. i navodi da ga je Meštrović dao porušiti " ... jer je bila (kula) do samog puta, a u nju se spuštalo preko nekoliko stepenica pa bi put vozilima kroz nju bio onemogućen i štetan ..." Kečkemet je objavio i fotografiju kašteleta; C. Fisković, Baština starih hrvatskih pisaca. Split 1978, str. 165, bilj. 62.
- ⁶ Vjerojatno misli na predromaničke reljefe "Pohod Marijin, Kristovo rođenje" i "Tri kralja" ili "Pomor djece i Kristovo rođenje". Lj. Karaman, Iz koljevk hrvatske prošlosti, sl. 118, 119, Zagreb 1930.
- ⁷ Ibid, sl. 12. Lik hrvatskoga kralja.
- ⁸ C. Fisković, Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu. Rad JAZU 279, Zagreb 1950.
- ⁹ W. Schleyer, Arbe, sl. 45. Wiesbaden 1914. Reljef je u crkvi, a ne na pročelju.
- ¹⁰ Savjetnik pri Poslanstvu Jugoslavije u Parisu.
- ¹¹ Prijepis pisma mi je dao M. Čurčin.
- ¹² Vidi sl. Od Nina do Knina. Iz hrvatske spomeničke baštine 9. do 11. stoljeća. Zagreb, Muzej Mimara, 1992, str. 56-57.
- ¹³ Vidi o Krstuloviću: K. Prijatelj, Pisma I. Meštrovića svom učeniku i suradniku kiparu Andriji Krstuloviću, Mogućnosti, Split, 5-6 (1987), str. 498-507.
- ¹⁴ Slikar Lj. Babić mu je poslao knjige Zlato i srebro Zadra, predgovor napisao M. Krleža, Zagreb, i Radovan, predgovor C. Fisković, Zagreb 1951.
- ¹⁵ Prof. Aldo Smrkinić, kojega je Gradski N.O. Odbor Splita imenovao, na preporuku Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Dalmacije, za ravnatelja Meštrovićeve Galerije.

Summary

IVAN MEŠTROVIĆ'S LETTERS TO CVITO FISKOVIĆ CONCERNING
EARLY CROATIAN MONUMENTS

The author, Cvito Fisković, former director of the Split Institute for the Preservation of Monuments in Dalmatia, was appointed director of the Meštrović Gallery before Meštrović moved to the USA. Meštrović wanted him appointed and also wanted him to supervise his other works in Dalmatia. Consequently Fisković regularly corresponded with Meštrović concerning the latter's gallery and his works and their transport to and their housing in the sculptor's native country. The sculptor was specially concerned about his reliefs in wood which were sent from the USA for his chapel built in Split near the gallery.

In his letters Meštrović expressed interest in early Croatian monuments in the Archaeological Museum in Knin which were brought to Split during World War II. This interest national heritage, revealed also by his architectural and sculptural creations, is manifested in his letters from 1945 to 1955 as well as his wish that the mentioned monuments be exhibited in America which, unfortunately was never realized.